

Lada Badurlna

STOTINU GODINA HRVATSKOGA PRAVOPIISA (U povodu stote obljetnice *Hrvatskoga pravopisa* Ivana Broza)

mr. Lada Badurina, Pedagoški fakultet, Rijeka, pregledni članak, Ur.: 23. prosinca 1992.

UDK: 801.14

U članku se sagledava značenje koje za današnju hrvatsku pravopisnu normu ima Hrvatski pravopis Ivana Broza, objelodanjen prije stotinu godina, ali i odnos toga Pravopisa prema tradiciji koja mu je prethodila. Brozov bi Pravopis trebalo promatrati manje kao veliku prekretnicu, a više kao značajnu smjernicu u razvoju današnje hrvatske ortografske norme.

Godina 1892. bila je jedna od prijelomnih godina kojima je najavljen nastup takozvanih hrvatskih vukovaca na hrvatsku književnojezičnu scenu¹. Međutim već je cijela druga polovica 19. stoljeća bila obilježena žučljivim rasprama oko temeljnih jezičnih i pravopisnih pitanja pa su i spomenutoj 1892. prethodile neke godine u kojima je ozbiljnije pucala ilirska koncepcija književnog (standardnog) jezika i "etimologičkog" (upravo morfonološkog) pravopisa: godina 1850. godina je književnog dogovora u Beču na kojemu su vodeći hrvatski i srpski jezikoslovci, predvođeni Vukom Stefanovićem Karadžićem, potpisali sporazum i po književnojezičnim i po pravopisnim smjernicama potpuno u skladu s Karadžićevom praksom (zapisnik je sastanka pisao Đuro Daničić, fonološkim pravopisom!); 1864. Vatroslav Jagić, jedan od dotadašnjih najvatrenijih pobornika Zagrebačke filološke škole, razloge odstupanja od njezina učenja nalazi u prirodi hrvatskoga jezika; 1877. godine pravopisni je pododbor pod zasjedanjem A. Vebera prihvatio neka Karadžićeva grafijska rješenja, a što se tiče dominantna ortografskog načela, iako je većina bila za "etimološki umjereni pravopis", zaključeno je "da je stvar glede pitanja etimologijskoga i fonetičkoga premalo još izražena"².

¹ Kao potvrdu konačne pobjede vukovaca uobičajilo se navoditi pojavu triju temeljnih jezikoslovnih knjiga na kraju proteklog i početku našeg stoljeća: *Hrvatskog pravopisa* Ivana Broza (1892), *Gramatike i stilistike hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* Tome Maretića (1899) te Broz- Ivekovičeva *Rječnika hrvatskoga jezika* (1901).

² Ivan Broz, *Hrvatski pravopis*, Zagreb ²1893, str. IV.

Slijedom toga rasplet jezičnih i pravopisnih previranja na razmeđu stoljeća ne bi trebalo doživljavati niti kao nagao preokret niti kao iznenađenje.

Da ne razmatramo sada uzroke prevladavanja vukovske zamisli rješenja standardnojezične problematike³, pozabavimo se prvom našom pravopisnom knjigom, **Hrvatskim pravopisom** Ivana Broza, objavljenom upravo 1892. godine.

I suviše se često čuje mišljenje da Brozovim Pravopisom započinje hrvatska praksa "fonetskog" pravopisa. (Termini "fonetički"/"fonetski" te "etimologički"/"etimološki" pravopis rabe se samo kao povijesni misleći pritom na pravopise s dominantnim fonološkim odnosno morfonološkim načelom). Da to i nije baš tako, pokazao je već letimičan pregled zbivanja u drugoj polovici 19. stoljeća. Bliže bi bilo istini ustvrditi da je **Hrvatski pravopis** iz 1892. godine nastojao stabilizirati i kodificirati pravopisni uzus koji je zatekao. Stoga mnogo zanimljivijim može biti pitanje kako to da je, usprkos svesrdnu nastojanju iliraca i Zagrebačke filološke škole iznikle na njihovim idejnim postavkama, morfonološko načelo ustuknulo pred fonološkim.

Odgovor na to pitanje potražiti ćemo u napisima lingvista, od Vatroslava Jagića do Dalibora Brozovića.

U novopokrenutom časopisu "Književnik", prethodniku kasnijeg Akademijina "Rada", Vatroslav Jagić 1864. godine objavljuje članak **Naš pravopis**. Mladi Jagić tim svojim nastupom najavljuje nov pristup problemu na kojem su se dotad već podugo žestila vodeća jezikoslovna pera: "Dakako tko si nije već u napred u glavu zabio, da mu njegova samovolja mora obćenitim zakonom izaći, nezna jošter svega u onolikom savršenstvu, kolikim želi istom da mu bude ovjenčan uspjeh; sa svim tim bilo bi nerazmišljeno i nerazborito, da s kojekakvih obzira odgadjamo na zgodnija tobože vremena i ono, što se već ov čas može uzeti za siguran dobitak znanosti, te držimo za najpraktičniji **uvod** u ovaj književni podhvrat, (...), da se rekne koja o našem pisanju hrvatskih rieči, kako je danas obično, da se razloži, što valja što li nevalja, da se iztumači, kojih će se načela ovaj časopis držati, da mu bude pravopis što bliži današnjim znanstvenim izvodom jezikoslovnim, a što priličniji i dosljedniji sudbinam prošlim."⁴ Zasnivajući svoje nove poglede na lingvističkim spoznajama ("obćenito priznanih u učenom svijetu istina"), ali i na tradiciji, Jagić neminovno dolazi u sukob s "tvrdoglavcima" iz škole iz koje je i sam potekao. Ostarjeli Jagić 1910. godine, svjestan nedodirljivosti pravopisnih navika, pa stoga i opasnosti od pokušaja bilo kakve ortografske reforme, pomalo rezignirano piše o svojoj mladenačkoj djelatnosti: "Danas ja nebih otvorio našu naučnu radnju **raspravom o pravopisu**. Jedva koje pitanje u literaturi raspaljuje tako strasti kao upravo pravopis (...)"⁵ Konačno, i naziv Jagićeva članka **U opoziciji radi ortografije**⁶ rječito govori o njegovu odnosu prema vlastitu mladenačkom radu.

Danas znamo da je upravo Jagićeva djelatnost, uvažavajući tradiciju hrvatske pismenosti ali i riječ znanosti, na najbolji mogući način usmjerila razvoj misli o hrvatskome

³ O tom je problemu dosta pisano i svojim su ga prilozima rasvijetlili, između ostalih: Ljudevit Jonke, **Književni jezik u teoriji i praksi**, Znanje, Zagreb 1964. i 1965; Dalibor Brozović, **Standardni jezik**, Matica hrvatska, Zagreb 1970; Ljudevit Jonke, **Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća**, Matica hrvatska, Zagreb 1971; Zlatko Vince, **Putovima hrvatskoga književnog jezika**, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1978; Radoslav Katičić, **Novi jezikoslovni ogleđi**, Školska knjiga, Zagreb 1986. i dr.

⁴ Vatroslav Jagić, **Naš pravopis**, Književnik 1, Zagreb 1864, str. 1, navedeno prema: R. Katičić, **Lingvistički argumenti u Jagićevoj polemici s Veberom**, Jagićev zbornik, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb 1986, str. 96.

⁵ Vatroslav Jagić, **Spomeni mojega života**, Beograd 1930, sv. I, str. 59, navedeno prema: Z. Vince, **Putovima hrvatskoga književnog jezika**, nav. dj., str. 557.

⁶ Vatroslav Jagić, **U opoziciji radi ortografije**, Obzor 1910, pretiskano u Jagićevim **Izabranim kraćim spisima**, Zagreb 1948, str. 365-368.

standardnom jeziku i njegovu pravopisu te najavila našu današnju jezičnu i pravopisnu praksu.

Sedamdesetak godina nakon Jagića, štoviše četrdeset i šest godina nakon pojave Brozova Pravopisa, Stjepan Ivšić još uvijek iznalazi potrebnim da pred zakašnjelim napadom okorjelih "etimologičara" brani fonološki ("fonetski") pravopis. I njegovi su argumenti temeljeni na prirodi hrvatskoga jezika: "Naše riječi i u našem fonetskom pravopisu svoje iskonsko ruho samo ponešto mijenjaju ili od njega odbacuju koji neznatan dio, ali tako, da pri tom njihov trup ili kostur ostaje ponajviše potpuno nepovrijeđen. Naše su riječi toliko pune i obilate, da nam u njima ostaje i u onim prilikama, kad se nešto preruše, još uvijek dosta za oči, da ih možemo lako, osim vrlo rijetko, raspoznati i u njihovu značenju odmah shvatiti."⁷

Tu će misao kasnije razviti Dalibor Brozović tražeći odgovor na pitanje zašto u našoj pravopisnoj normi prevladava fonološko načelo u karakteru hrvatskoga fonološkog sustava: "U prvom redu, standardna novoštokavština ima vrlo prozirnu fonološku i morfološku strukturu, ona je dakle jednim od 'najtransparentnijih' evropskih standardnih jezika."⁸ Transparentnom idiomu (dakle onom čiju će rečenicu moći ponoviti i čovjek koji ga ne razumije), razvija Brozović dalje svoju misao, ponajbolje odgovara fonološki pravopis; a budući da standardna novoštokavština pripada idiomima koji nisu imali izgrađene norme, pa ni pravopisne, ona je sebi mogla priuštiti slobodu prilikom normiranja te tako odabrati ono pravopisno načelo koje joj s obzirom na njenu "prozirnost" najbolje odgovara. Drugim riječima, ona nije bila opterećena nepovoljnim ortografskim načelima, historijskim ili ideografskim⁹.

Red je, napokon, promotriti **Hrvatski pravopis** Ivana Broza. Svojom strukturom podsjeća on na sve kasnije naše pravopise: sastoji se naime od dvaju dijelova, **Pravila** i **Rječnika**. Najzanimljivijim se ipak može učiniti zastupljenost fonološkog i morfonološkog načela u normi njime propisanoj.¹⁰

Iako je Pravopis dočekivan kao rezultat pobjede "fonetičkoga" pisanja, a i Broz ga je takvim tumačio, bio je autor i sam svjestan pojedinih nedosljednosti u provođenju proklamirana načela. Tako na više mjesta u dijelu **Kako se pišu skupovi (suglasnih) glasova** čitamo iskaze poput ovoga: "Spomenuto pravilo vrijedi samo za suglasna u istoj riječi a ne vrijedi za suglasna, od kojih je jedno na svršetku predašnje riječi, a drugo na početku potonje riječi" (str. 22, ali i 24, 26, 29; oznake stranica u ovom i u sljedećim navodima odnose

⁷ Stjepan Ivšić, *Etimologija i fonetika u našem pravopisu*, Hrvatski jezik, 1938/39, str. 9.

⁸ Dalibor Brozović, *O općim jezičnim i izvanjezičnim uvjetovanostima standardnonovoštokavske pravopisne problematike sa stanovšta njezina historijata i suvremenoga stanja*, Radovi III, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo 1976, str. 51.

⁹ U tom svjetlu sagledano postaje jasnim kako to da su ilirski "etimologički" pravopis ili "korienski" pravopis Nezavisne Države Hrvatske ostali samo pokušaji. Naime, budući da morfonološko pravopisno načelo nije imalo čvršćih korijena u ranijoj hrvatskoj tradiciji, nikakvi ideološki razlozi (ujedinjenje slavenskog Juga za ilirizma ili, naprotiv, u NDH odvajanje hrvatske pravopisne norme od normi drugih južnoslavenskih naroda prizivanjem kratkotrajne ilirske epizode specifična hrvatskog morfonološkog pravopisa) nisu uspjeli potisnuti one jezične. Stoga je naš današnji pravopis upravo ovakav kakav jest.

¹⁰ Fonološko se pravopisno načelo ostvaruje onda kada se grafemima bilježe fonemi (fonetsko bi načelo pretpostavljalo bilježenje realno izgovorenenih glasova, djelomice se to provodi u fonetskoj transkripciji). Za objašnjenje morfonološkog načela potrebno je uvesti višu jezičnu jedinicu: morfonem. Morfonem je fonem kao konstitutivni dio morfema, a njegove su različite realizacije alomorfoni. Kad se u pismu uspostavlja odnos morfonem - grafem, govorimo o morfonološkom načelu, naprotiv, u primjerima u kojima je uspostavljen odnos alomorfon - grafem provedeno je fonološko načelo (alomorfonska realizacija odgovara ustvari fonološkoj). Primjerice, u riječi se "potpredsjednik" na prvom morfemskoj granici ostvaruje fonološko načelo ([t] je alomorfon morfonema/d/), a na drugoj morfonološko (zabilježen je morfonem /d/, a ne njegova alomorfonska realizacija [t]).

se na drugo izdanje Brozova **Hrvatskoga pravopisa** iz 1893. godine) i primjere kao što su sljedeći: **ropče**, ali **rob čeka**. Riječju, morfonološko se načelo redovito provodi na granicama riječi.

Nadalje, pravilima je propisano da se morfonem /d/ bilježi ispred /s/ i /š/, ali i ispred /c/, /č/ i /ć/ u nekih "književničkih" (!) riječi, primjerice **nađcestar**, **nađčovječni**, **nađćutni** (str. 22 i 30). Prepoznajemo u tome normu koja je putem kasnijih Boranićevih prerada Brozova Pravopisa, pa slijedom toga i Babić-Finka-Moguševa **Hrvatskog pravopisa**, bila poprilično ustaljena. (Djelomično je odstupanje od toga predstavljao tzv. novosadski Pravopis iz 1960. godine propisujući bilježenje /d/ isključivo ispred /s/ i /š/, što je naslijedio i Anić-Silićev **Pravopisni priručnik**, ali današnja praksa pokazuje da se i nakon tridesetogodišnjeg prekida u uporabu gotovo neočekivano lako, tek uz neznatna kolebanja, vraća ranija hrvatska norma. Uostalom, puno su više bure donosila pravila koja su propisivala pisanje ili nepisanje točaka iza nekih tipova skraćenica ili rimskih brojki kada njima bilježimo redne brojeve.)

Spomenimo ipak još nešto. Broz, premda nedovoljno izričito, naznačuje supostojanje pravopisa i pravogovora (pa onda i njihovo moguće razdvajanje): "Kad bi u jednoj istoj riječi trebalo da dođu neposredno jedno do drugoga dva suglasna od različite vrste, onda se (u govoru a po tome l) u plsmu izjednačuju između sebe (...)" (str. 21, istakla L.B.). To su propustili činiti mnogi kasniji pravopisci koji su inače u mnogočemu slijedili Broza. Slično, Broz se u Predgovoru ispričava zbog neprimjerena unošenja u Pravopis mnogih gramatičkih pravila: "Ako se komu čini, da je preopsežan l. dio, a ono neka znade, da bi, istina, mnoga između pravila u l. dijelu pristala upravo u gramatiku jezika hrvatskoga, ali kako ih nema u školskim gramatikama, trebalo je već i zato da se nađu u ovoj knjižici" (str. VI). Ništa takva nećemo moći pročitati u kasnijim pravopisima, prepunima pouka o jeziku (npr. već naslovi poglavlja iz Boranićevih Pravopisa te Babić-Finka-Moguševa **Hrvatskog pravopisa**, Jednačenje suglasnika, Gubljenje suglasnika, ili Jednačenje suglasnika po zvučnosti i Jednačenje suglasnika po mjestu tvorbe, prije će nas navesti da pomislimo na kakvu normativnu gramatiku negoli na pravopis). Sam pak Brozov pravopisni rječnik, temeljen inače na nekim osnovnim načelima na kojima će se zasnivati i noviji pravopisni rječnici (bilježenje onih riječi koje su zanimljive s pravopisnog stajališta), opsegom je manji, ali u njemu razabiremo i elemente pravopisu neprimjerena jezičnog savjetništva: "Što je obilježeno zvjezdicom, nek se ne upotrebljava u književnom govoru" (str. 72). Istu će zadaću, štoviše istim grafičkim znakom (zvjezdicom), nastojati ostvarivati **Hrvatski pravopis** iz 1971. godine. I dok nam se Brozova revnost može činiti simpatičnom, ipak moramo zamijetiti da se, kojim slučajem, prije stotinu godina započelo sa sustavnim radom na izradi ostalih normativnih priručnika, mi bismo danas imali bogatu biblioteku toliko potrebnih knjiga, a svi naši pravopisi ne bi trebali biti opterećivani elementima gramatičke norme. U tih bismo se stotinu godina i mi, pretpostavljamo, naučili služiti priručnim jezikoslovnim knjigama pa ni od pravopisa ne bismo više zahtijevali da nam odgovara na pitanja koja znatno premašuju granice njegove kompetencije. U nužnost postojanja takve literature i zanimanje koje ona redovito pobuđuje i ne treba sumnjati. Podatak da se drugo izdanje Brozova Pravopisa pojavilo već sljedeće 1893. godine nedvosmisleno govori o ondašnjoj skrbi za ujednačavanje i normiranje pravopisnog uzusa (Pravopis je objavljen "troškom i nakladom kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade!"), ali i o veliku zanimanju čitateljstva za pravopisnu knjigu. (Slično se, uostalom, događa i danas: pravopisi se i rječnici dočekuju nestrpljivo, često izazivaju lavine reakcija i prve su naklade nerijetko razgrabljene.)

Fonološko-morfonološki pravopis nije jedina odlika **Hrvatskog pravopisa** iz 1892. godine. Smatrao je Broz potrebnim da u svojoj knjižici razriješi i mnoge druge (orto)grafijske probleme. Neka ćemo od njegovih rješenja danas prepoznati kao već potpuno ustaljena (poglavitito grafijska rješenja: **Đ** i **đ** te pisanje **lje** i **je**), a neka su doživjela znatnije izmjene (dio pravila o pisanju velikoga početnog slova, interpunkcija, po Brozovu pravopisu zas-

novana na strukturnom načelu itd.). No te mijene naše pravopisne norme nipošto nisu takve da bi u sumnju dovodile kontinuitet hrvatskoga pravopisa od Brozovih dana do danas. Norma je, naime, po svojoj prirodi konzervativna, pa njezine nagle i nepromišljene korjenite promjene nipošto nisu dobrodošle. Ili Brozovim riječima: "Ali ja ne vjerujem, da će se naći tko bi napregao svoje sile, da svede u pouzdana pravila pravopis, kojim pišu u nas protivnici fonetičkoga pisanja; a tkogod pregnu da bi to uradio, držim pouzdano, da će ga u poslu smesti i narav jezika samoga i povjest svega pisanja hrvatskoga i srpskog, kako se ono razvijalo od prvoga početka pa do danas" (str. VI).

Tako sagledano nameće nam se dvoje: ako Brozova pravopisna knjižica i nije predstavljala veliku prekretnicu u dotadašnjoj hrvatskoj pravopisnoj praksi, zasigurno je bila značajnom smjernicom razvoja hrvatske pravopisne norme; te, samo naizgled proturječno, upravo od pojave Brozova **Hrvatskog pravopisa** možemo pratiti nastajanje našeg današnjeg pravopisa. Drugim riječima, **Hrvatski je pravopis** Ivana Broza iznikao iz tradicije i potom i sam postao tradicijom.

RIASSUNTO

Lada Badurina

CENT'ANNI DEL MANUALE DI ORTOGRAFIA CROATA

(In occasione del centenario del **Manuale di ortografia croata** di Ivan Broz)

Nell'articolo si valuta l'importanza del **Hrvatski pravopis** (Manuale di ortografia croata) di Ivan Broz, pubblicato cento anni fa, per l'odierna normativa ortografica croata, come anche il rapporto di questo Manuale ortografico nei riguardi della tradizione che lo ha preceduto. Il Manuale ortografico di Broz dovrebbe essere considerato non tanto come una grande svolta, quanto come una significativa direttiva nello sviluppo dell'odierna normativa ortografica croata.